

„ЕТНІЧНИЙ РЕНЕСАНС” У КУЛЬТУРІ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

Пітякова Тетяна

*Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
просп. Перемоги, 54/1,
м. Київ, 03680, Україна.
tania_pityakova@mail.ru.*

В статті проаналізовано процеси, які спричиняють відродження етнічних чинників, що призводить до появи феномену „етнічного ренесансу”. Показано, що ренесанс культурної самобутності є закономірною реакцією на глобалізацію та уніфікацію сучасного світу.

Ключові слова: етнічний ренесанс, традиція, глобалізація, уніфікація в культурі, унікальність.

Сьогоднішній світ ознаменований процесом глобалізації, ключовими характеристиками якої є: світова капіталістична економіка; планетарна мережа національних держав; практика загальнопланетарних комунікацій; транснаціональне поширення сучасних технологій; культурних практик, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки; виникнення спільних для світового товариства проблем економічного, політичного, військового, екологічного, культурного характеру; міжнародний поділ праці; „світовий військовий порядок” [15, с. 252], „процес усталення вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття, породжуваних поглибленням взаємозв’язків і взаємозалежності країн і народів” [18, с. 156], що разом з тотальним розповсюдженням спільних ідей, технологій, культурних практик є найважливішими щодо розвитку культури сьогодні.. Означувані процеси були охарактеризовані в теорії об’єднання людей у „глобальному селищі”, яку розробив М. Мак-Люен [16].

Нам дуже близька позиція С.Б. Кримського, який вважає глобалізацію поєднаною з фундаментальною диференціацією людства. На його думку, інтеграційні процеси охоплюють насамперед сферу виробництва, інформації, науки, тоді як у сфері культури глобалізація здебільшого зачіпає пласт масової культури. Що ж до фундаментальної культури, то тут диференціація не тільки не зникає, а навіть посилюється. Етнічний архіпелаг людства лишається розмаїтим і саме в напрямі культури проходить головна магістраль національної ідентифікації [17, с. 239].

Глобалізаційні та інтеграційні світові процеси спричиняють відродження етнічних чинників, що призводить до появи феномена „етнічного ренесансу”, який властивий не лише кризовим суспільствам, а й країнам зі сталою економікою [11; 21].

Оскільки в сучасному глобалізовному світі традиція продовжує розвиватися, конституювати себе в традиціоналізмі та фундаменталізмі, в явищах етнічного ренесансу, в відродженні етностилю, то вільний вибір традиції простежується в художніх пошуках сучасної доби, заявляє про себе в масовій культурі.

Мета нашої праці – проаналізувати феномен „етнічного ренесансу” та місця традиції в явищах „етнічного ренесансу”. Щоб реалізувати цю мету, треба проаналізувати також сутність процесів, які призводять до появи означуваних феноменів.

До характерних особливостей стану культури належить змінення самого суб’єкта культури. Поєднання в єдиних соціокультурних контекстах різноманітних національних традицій, культурних практик, ідеологічних і ціннісних систем створює такі соціально–психологічні ситуації, коли людина, особливо молода, втрачає здатність адекватно реагувати на потоки інформації і виявляється поза смислами, значеннями та цінностями певної культури, будучи нездатною чітко зафіксувати самототожність своєї свідомості та себе як особистості.

За характеристикою Ж. Ліповецькі, це „фаза розчарування” [14, с. 172], масового спустошення, всезагальної байдужості, розгубленості, тотальної фрустрації. Зміни в соціокультурному житті останніх десятиріч дають підстави говорити про змінення самого суб’єкта культури, що виявляється в суттєвих відмінностях, характерних для покоління 1960-х та 2000-х років. Якщо в 1960-ті роки провідним принципом існування була диктатура істини, то сьогодні – це терпимість та визнання права на відмінність, звільнення від всіляких вищих авторитетів, від всяких посилок на реальність, усунення одноманітності моди та вчинків, заохочення нарцисизму [14, с. 179].

Суб’єктом культури на зламі тисячоліть стає не „дестандартизована” (Е. Тофлер) чи „персоналізована” (Ж. Ліповецькі) особистість, а „автономний”, суб’єкт, для якого не характерними є зусилля з вибудовування смислу феноменів. Його робота полягає в створенні та заповненні певних знакових матриць, де невідоме зводиться до відомого, а все багатство світу феноменів зводиться до бінарних опозицій, які ніби–то пом’якшують фундаментальні онтологічні протиріччя, саме ж знання не передбачає розуміння [9, с. 385–386].

Культура сьогодні трансформується у горизонт видовищ, де для пересічної людини стає щораз менш реальним включатися у події, що множаться та стикаються. В таких умовах до свідомості індивіда різними каналами проникає максимальна кількість саме сумарної препаративної мейнстрімової інформації, а це призводить до сприймання лише поверхневих шарів „знаків культури” і навіть до втрати референтного зв’язку між тим, що означає, і тим, що означається, тобто між знаками і дійсністю (про що також згадував і Бодріяр), знижується смислова чутливість, чому постійно сприяє надлишкова інформація. Індивід постійно вагається, не здатен відважитися сформулювати, а часто й висловити власну думку. Під впливом одержаного обсягу фрагментарної інформації він некритично переглядає власні принципи, міркування, а інколи й відмовляється від них. Споглядання горизонту видовища відбувається практично бездумно.

У таких умовах особистість постійно прагне на щось опертися у цьому віртуальному світі вагань, світі образів, що є „чистими симулякрами самих себе” [2, с. 12]. Потрібна точка опори, якою може бути традиція.

Тому не дивно, що до парадоксів нашого часу багато дослідників (наприклад, відомий російський культуролог П.С. Гуревич) зараховують „сплеск” національної самосвідомості. П. Йолон у своїй праці зазначив про дивовижну у сучасному глобалізованому світі, з його високим рівнем демографічної динаміки та дифузії, стійкість етнонаціональних спільностей, що історично склалися, які „не зазнають істотних етнонаціональних буттєвих та ментальних змін, а продовжують функціонувати стабільно” [12, с. 392]. Саме усвідомлення „буттєвої та ментальної своєрідності кожної з європейських етнонаціональних спільностей, глибоко закоріненою в історично усталених формах життєдіяльності та відповідному менталітеті”, – наголосив вчений, – призвела до вилучення з проекту Конституції Європейського Союзу положення про християнські основи європейської цивілізації [12, с. 392].

Двосмисленність сучасної культури, на думку деяких авторів, виявляється в притаманному сучасній культурі духу історизму, звернення до минулого, занурення в традицію та спадок. М. Фуко вбачає в цьому безумовне свідчення занепаду творчих сил, занепаду Європи, який був вже позначений у XIX ст. Ані подібна цікавість, ані така вже й глибока шанобливість не були властиві великим епохам, – зазначив М. Фуко, і наголосив, що вони не визнавали попередників: класицизм ігнорував Шекспіра [22, с. 92]. (На нашу думку, цей момент дещо дискусійний, оскільки, не визнаючи Шекспіра, класицизм звертався до античної традиції, намагався так чи інакше продовжити її, правда за нових умов). З іншого боку, стиль ретро завжди відмінний від минулого як такого [1].

Специфічна естетика оновлення, вічного повернення, конститує циклічний час моди. Будь-яке минуле, що потрапило в сферу дії моди, перетворюється на актуальне, значуще в теперішньому часі. Чисте минуле анулює мода. Модифікація стилів радикально відмінна від їх музеєфікації. Темпоральність музею лінійна, його принципом є імператив чистого минулого, що зберігається на його історичному місці. Категоричний імператив моди – проєціювання всіх історичних стилів і форм в чисту актуальність. Якщо весь зміст історії актуальний і сучасно значущий, то минулого як коріння теперішнього часу більше немає. Теперішнє будується як самовиробництво, як власна деконструкція.

Традиція, на відміну від пам’яті, працює з історичним минулим, з минулим, що колись було, з минулим теперішнім. Традиція не дає минулому пройти, вона стирає грань між минулим і теперішнім часом, вона зберігає наявність реального минулого в триваючому теперішньому.

Вічне повернення, що є феноменом того, що циклічно повторюється у часі, звільняє від влади однакового і подібного. Вічне повторення новизни майбутнього створює абсолютно інший порядок часу, при якому „теперішній час є лише актором, автором, агентом дії, приреченим на те, щоб знічуватися; минуле ж стає лише умовою, діючою заочно. Синтез часу встановлює тут теперішній час, який затверджує одночасно необумовлений характер твору і його незалежність від автора або актора” [5, с. 123].

Отож, відбувається скасування минулого і теперішнього майбутнім, яке наступало. Змінюється погляд на історичний процес. Йдеться не про те, що минуле і теперішнє як передумови задають і творять майбутнє, а про те, що творення нового вибудовує минуле як таке, що пройшло, тобто те, що приходить, обертає все інше на те, що пройшло у часі. Будь-яка метаморфоза, про яку сказано: „розірвався зв’язок

часів”, – це найважливіший момент часу. Про минуле доречно сказати, що його повторення розрізняються, про майбутнє – що відмінності вічно повторюються, тобто нове твориться знову і знову.

На наше переконання, правильно зазначив Л.Г. Іонін, що традиційне, органічне в процесі глобалізації світу не лише не відмирає, а, навпаки, активізується, що означає активізацію консервативних способів мислення та поведінки, активізацію консервативної політики [8, с. 399].

Характеризуючи українську культуру та виділяючи такі три основні тенденції в ставленні до етнічної культури: „архаїчну, футуристичну та більшовицько-нігілістичну” [3, с. 6], В. Борисенко вважає їх свідченням глибокої духовної кризи нашого суспільства. Оскільки представники архаїчної тенденції надмірно міфологізують етнічну культуру, займаються новітнім міфотворенням, досить часто бажане видають за дійсне, аж до фальсифікації фактів.

Футуристична позиція характеризується домаганням якнайшвидше викоринити всі елементи провінційної (з цього погляду) селянської культури, єдиний вихід з матеріальної та духовної кризи вбачають у суперурбанізмі, входженні до європейського цивілізованого світу. Щодо цієї тенденції, то її представники заперечують всю етнічну культуру українців, і руйнують будь-які прояви її.

Як вважає автор і ми, треба вибудовувати інший шлях – гармонійного поєднання традиційної аграрної культури з усім її величезним багажем духовності, моралі, поведінки, святково–обрядової культури – з досягненням урбанізованого середовища. Цей шлях повинен проходити через глибоке розуміння і знання етнічної та звичаєвої культури, екологічного досвіду народу та освоєння західних передових технологій, умов побуту, ставлення до збереження цінностей. (Загалом потрібні знання та аналіз конкретних українських реалій).

Хочемо наголосити на тому, що перерваність у спадкоємності традиції приводить до порушення природної еволюції народної традиційної культури.

Співзвучні з цим слова Оксани Забужко, щоправда сказані з іншого приводу: „...Перервність українських культурних традицій логічно призводила до все монументальнішої, „бетонної” консервації зацілілого, а відтак і до більшої „культурної цензури”, до впоєних у кров правил: що пристало, а що не пристало говорити на людях...” [7, с. 252].

Незнання своєї культури породжує збайдужіння, інфантилізм, низький рівень національної свідомості, що призводить до серйозних проблем економічного та духовного рівня. Професійні види мистецтва, позбавлені національного коріння, не можуть продуктивно розвиватися. Про це свідчать значні втрати та явища деградації в народно-ужитковому мистецтві, ремеслах, різноманітних видах народної творчості. Відбулася руйнація не тільки структури національної культури, а й такого її елемента, як знання про етнічну культуру.

Збереження традицій в святково–обрядовій сфері (сімейні свята, інші особисті, значимі події) є важливим завданням для подальшого життєдіяльності етносу. Оскільки уніфіковані форми культури стають бідними за змістом і вербальним виразом, то стає малоцікавим і сам етнос для інших народів, бо, втрачаючи свою етнічну самобутність, він втрачає себе як етнічну спільноту.

Сьогодні нерідко простежується тенденція формування нової системи цінностей, складовими якої є культурні моделі інших культур (російської зокрема), країн західної цивілізації тощо, що призводить до внутрішнього конфлікту, руйнує

процеси самовідтворення етнічної культури, одночасно й формування модерної української нації. Руйнування духовної культури етносу не сприяє консолідації нації та державотворчим тенденціям.

Цікавим щодо цього є приклад Японії. Якщо, скажімо, на Заході нового ступеня розвитку досягають на підставі заперечення попередньої, то в Японії якісний стрибок виявлявся в оновленні традицій, а не їхнього заперечення.

Можливо, причини такого підходу до власного історичного спадку коріняться в практиці культурної взаємодії з центрами цивілізації, стосовно яких та чи інша країна займає периферійне становище. В ситуаціях політичної залежності перед країнами постає проблема збереження самобутності в умовах масованих культурних запозичень і спонукає до вироблення синтетичного поєднання зовнішніх за своїм походженням нововведень і старих (місцевих, національних тощо) традицій, що визначає характер взаємодії традицій та новацій в культурі загалом.

На нашу думку, українській культурній еліті варто взяти на озброєння притаманне японцям не просто слідування національним традиціям, а їх активно формувати з урахуванням національної психології та конкретних обставин. За висловом дослідника японської культури А.Е. Жукова, що „перетворює японські традиції на ефективний інструмент розвитку та соціальної адаптації” [23, с. 19].

Є й інші погляди, в яких наголошують на тому, що саме західний індивідуалізм створює якнайліпші передумови для розкриття творчого потенціалу окремої особистості, тоді як стабільність, яку отримують шляхом звернення до національних традицій, не дає змоги розкритися тим талантам, які б змогли позначити, окреслити нові напрями розвитку людської діяльності.

Досвід ставлення східних країн (таких як Японія, Китай, Малайзія та інші) до своїх національних традицій дає підстави зробити такі висновки: 1) бережливе ставлення до своєї історії, до культури та традицій швидше сприяє розвитку, аніж гальмує його; 2) успішний економічний розвиток та формування постіндустріального суспільства не обов'язково призводить до втрати національної самобутності, може відбуватися в рамках багатоманітних культурних моделей.

У статті Е.Л. Катасонової зазначено, що саме поєднання традицій і новацій призвело до появи в Японії унікальної ситуації, коли її населення існує одночасно в двох різних культурах та однаково успішно та впевнено використовує предмети західної та східної матеріальних культур, суміщає традиційні та набуті духовні цінності. Хоча побудова та оформлення житла, основи кулінарії, одяг та взуття, які є головними елементами матеріального побуту європейців та японців, належать до відмінних систем організації побуту, саме в Японії відбувся їхній синтез при збереженні роздільного існування запозичених і традиційних елементів [13].

Саме в пошуках своєї ідентичності, в якій перебувають зараз мільйони людей, наголосив Е. Тофлер, формується загострене усвідомлення своєї індивідуальності – характерних особливостей, що роблять нас унікальними. Наш імідж змінюється з огляду на те, як ми вимагаємо, щоб нас розглядали і з нами поводитися, як з особистостями [20, с. 344].

Націю, яка усвідомлює свою індивідуальність, сприймає світ як самодостатню цілісність. Для існування будь-якої культури, зазначив американський соціолог А. Блум, треба, щоб її носії вірили у її цінності та вважали їх найпридатнішими для себе [4, с. 8].

Найбільш чутливою до викликів глобалізації є гуманітарна сфера. Завдяки створенню глобальної інформаційно-культурної інфраструктури процес формування потреб, смаків, стандартів поведінки набирає міжнаціонального, транскультурного характеру. Проблема „Іншого” постає у зовсім новій площині, звучить як „мотив суверенізації чужого”. Проте на цьому шляху соціуми підстерігає чимало небезпек – від ілюзій щодо уникнення інакшості до тенденцій „винаходити” Іншого за законами попиту та пропозиції. Гуманістичний загалом принцип універсалізації відмінностей здатен провокувати різноспрямовану конфліктність [19].

Транснаціональна культура як штучно сконструйована інфраструктура, нездатна витворити сталу ідентичність. Оскільки у такої культури немає власного минулого, то позаісторичність робить її „безпам’ятною”. Багато її сприймають як чужу. Тому з’являється „етнічний парадокс” сьогодення, коли на „зростаючу уніфікацію людство реагує актуалізацією проблеми „відмінностей”, і не лише етнічних, але й культурних, гендерних, релігійних і усяких інших” [17, с. 11-12]. Дослідники зазначають про активне прагнення різноманітних людських спільнот до збереження власної, традиційної ідентичності насамперед мовно-культурної й релігійної.

Правильні думки В. Ігнатова, який наголошує на неможливості створення в сучасних умовах нового соціального образу „враховуючи лише традиційні структури етносу”, оскільки це означатиме „приречення свого народу на самоізоляцію від прогресивного розвитку” [10, с. 113-114]. Адже як „...всяка монополізація тих чи інших традиційних цінностей стає перепорою на шляху запровадження позитивних інновацій у всіх сферах життєдіяльності етносу, ... так і всяка уніформність, яка навіть посиляється на загальнолюдські цінності, призводить до штучної однобічності, що, зі свого боку, дає можливість проникнення в етнічне середовище негативних інновацій” [10, с. 119].

У таких умовах особливого значення набуває „проблема співвідношення загальнозначущих, універсальних цінностей і узвичаєних культурно–традиційних засад ідентичності” [17, с. 11-12].

Отже, ренесанс культурної самобутності є закономірною реакцією на глобалізацію сучасного світу, в якому сучасним націям треба вчитися співжити в „єдиному світі, де кожен має право на власне „Я” та готовий його захищати будь-якими способами”. Тому відбувається „нове „прочитання” традиційних способів економічної і соціальної самоорганізації, духовних практик, народної творчості...” [6, с. 7].

Найвірогіднішими структурами новітнього часу, як зазначила А. Єрмолаєва, є нові соціокультурні „світи”. Цілісність і конкурентність кожного такого соціокультурного „світу” будуть визначати „традиціями та соціокультурною „спеціалізацією”, здатністю творити, виробляти культурний продукт як універсальний для інших „світів”; ідеократичним потенціалом, креативною здатністю „світу” виробляти, утримувати та експонувати ідеї, пов’язані з проблемою розвитку” [6, с. 12].

Отже, розглянуті в статті матеріали дають підстави сформулювати такі висновки: 1) в інтегрованому та стандартизованому суспільстві механізми етноідентифікації починають виконувати компенсаторну функцію у „протистоянні знеособленим формам масової культури” [21, с. 89]; 2) національні культурні традиції – достатньо ефективний засіб адаптації людини в світі швидких перемін, а

також засіб, який протистоїть ситуації футурошоку, описаного Е. Тоффлером); 3) явища, які пов'язані з позитивною роллю традицій у суспільному житті, стають правилом, що починає працювати в сучасному світ для збереження самобутності; 4) явища „етнічного ренесансу” є спробою через актуалізацію культурних, етнічних, релігійних тощо відмінностей протистояти зростаючій уніфікації людства і таким чином зберегти власну унікальність, яка є запорукою майбутнього культури та людини.

1. *Бодриар Ж.* Символический обмен и смерть. / Бодриар Ж. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
2. *Бодриар Ж.* Процесія симулякрів // Бодриар Ж. Симулякри і симуляція. – К.: Основи, 2004. – С. 5–64.
3. *Борисенко В.* Традиції і життєдіяльність етносу. / Борисенко В. – К.: Унісерв, 2000. – 191 с.
4. *Висоцька Н.* Виклики розмаїття: яким бути багатокультурному сценарію для України // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Випуск 4. – К.: Стило, 2006. – 200 с.
5. *Делез Ж.* Различие и повторение. / Делез Ж. – СПб.: ТОО ТК Петрополис, 1998. – 384 с.
6. *Ермолаев А.* На пути к катарсису / Ермолаев А. // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей. – К.: ВБФ „Поступ”, 2004. – 132 с.
7. *Забужко О.* Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. / Забужко О. – К.: Факт, 1999. – 340 с.
8. *Ионин Л.Г.* Социология культуры: путь в новое тысячелетие. / Ионин Л.Г. – М.: Логос, 2000. – 432 с.
9. Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинар. аспекты исслед. художеств. культуры в переход. процессах: [Сборник] / Отв. ред. Н.А. Хренов. – М.: Наука, 2002. – 467 с.
10. *Ігнатів В.* Етнонаціональні традиції та новації // Життя етносу: соціокультурні нариси / Б. Попов (кер.авт.колективу), В. Ігнатів, М. Степико та ін. – Київ: Либідь, 1997. – 240 с.
11. *Ігнатів В.* Феномен етнічного ренесансу // Етнос і соціум. АН України; Ін-т філософії. Автори: Б.В. Попов, В.А. Піддубний, Л.Є. Шкляр, С.І. Здіорук та ін. – Київ: Наукова думка, 1993. – 172 с.
12. *Йолон П.* Обрисы ментальности та її суб'єкта. // Йолон П. Проблемы теории ментальности. – К.: Наукова думка, 2006. – 405 с.
13. *Катасонова Е.Л.* Японская культура: вековые традиции в контексте динамичной современности // Япония и мировое сообщество: Социал.-психол. аспекты интернационализации / [Архипова Е.Ю., Бунин В.Н., Верисоцкая Е.В. и др.; Отв. ред. Д.В. Петров]; Центр по изуч. современ. Японии, Яп. Фонд. – М.: МИКАП, 1994. – С. 211-229.
14. *Липовецки Ж.* Эра пустоты: Эссе о современном индивидуализме. / Липовецки Ж. – СПб.: Владимир Даль, 2001. – 330 с.
15. *Лук'янець В.С.* Філософський постмодерн. / Лук'янець В.С., Соболев О.М. – К.: Абрис, 1998. – 352 с. – С. 252.
16. *Мак-Люен М.* Галактика Гуттенберга: Становлення людини друкованої книги. / Мак-Люен М. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 392 с.; McLuhan Herbert Marshall.

Communication in the Global Village // *This Cybernetic Age*, edited by Don Toppin. – New York: Human Development Corporation, 1969. – p. 158–167.

17. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. / Нагорна Л. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.

18. *Сюта Б.* Глобалізаційні процеси як чинник периферизації музичної культури слов'янських народів / Сюта Б. // *Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей*. Випуск 4. – К.: Стилос, 2006. – 200 с.

19. *Табачковський В.* Гуманізм та проблема діалогу культур // *Філософська думка*. – 2001. – № 1. – С. 6–25. – Бібліограф.: с. 25.

20. *Тоффлер Е.* Третя хвиля / Тоффлер Е. [пер. з англ. А.Евси]. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.

21. *Фадєєв В.* Визначеність невизначеності: дрейф етноідентичності / Фадєєв В. // *Філософська думка*, – 1998. – № 3. – С. 72–90. – Бібліограф.: с. 89-90.

22. *Фуко М.* Ницше, генеалогія, історія. // *Філософія епохи постмодерна*. – Минск.: Красико-принт. 1996. – С. 74–98.

23. *Японія_2000: консерватизм и традиционализм. Japan_2000: Conservatism and Traditionalism.* – М.: Издательская фирма „Восточная література” РАН, 2000. – 303 с.

„ЭТНИЧЕСКИЙ РЕНЕССАНС” В КУЛЬТУРЕ: СОВРЕМЕННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Питякова Татьяна

Проанализированы процессы, которые вызывают возрождение этнических факторов, что приводит к появлению феномена „этнического ренессанса”. Показано, что ренессанс культурной самобытности является закономерной реакцией на глобализацию и унификацию современного мира.

Ключевые слова: этнический ренессанс, традиция, глобализация, унификация в культуре, уникальность.

“ETHNIC RENAISSANCE” IN CULTURE: PRESENT MEASURING

Pityakova Tetyana

The article gives analysis to the processes, which cause the revival of ethnic factors that give rise to appearance phenomenon of “ethnic renaissance”. The author shows, that a renaissance of cultural originality is a natural reaction onto globalisation and unification of the present world.

Key-words: ethnic renaissance, tradition, globalisation, unification in culture, originality.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2008.

Прийнята до друку 10.09.2008.